

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

Димо Чешмеджиев (София, България)

ПРОФ. ВАСИЛКА ТЪПКОВА-ЗАИМОВА (1924–2018). IN MEMORIAM

На 9 септември 2018 г. ни напусна проф. Василка Тъпкова-Заимова, доайен на българската византология и медиевистика, световноизвестен български учен медиевист и византолог, преподавател и учител на няколко поколения български историци. Тя е една от плеядата велики български учени, които преведоха успешно българската наука през бурни епохи и не допуснаха тя да бъде смазана от тежестта на политическата конюнктура, без идеологически компромиси в научните си изследвания.

Василка Тъпкова-Заимова е родена на 7 август 1924 г. в София. През 1943 г. завършва Френския девически колеж в София, а през 1947 г. – класическа филология в Софийския университет. От 1947 г. е асистент в новоосновения Институт по история към БАН, а от 1949 г. е научен сътрудник в него, в Секцията за издаване на гръцки и латински извори за българската история. Работи като научен сътрудник в Института по балканистика при БАН от неговото основаване през 1964 г., а от 1971 до 1989 г. ръководи секцията „Балкански народи и Византия“. Тя е дългогодишен преподавател в Софийския университет, Художествената академия в София, Великотърновския университет, Пловдив-

ския университет, Нов български университет. Много рядко ще се намери академичен учен на нивото на В. Тъпкова-Заимова, който да развива толкова широка преподавателска дейност. Тя подготви десетки аспиранти и докторанти – като научен ръководител, консултант или рецензент, повечето от които в днешно време съставят елита на българската медиевистика. Повече от 10 години В. Тъпкова-Заимова работи в Кирило-Методиевския научен център при БАН (1993–2005 г.), където се отдава на любимата си кирило-методиевска проблематика.

В. Тъпкова-Заимова беше член на многобройни национални и международни научни организации: Националният комитет по балканистика, чийто зам.-председател беше от 1978 г., почетен председател на Асоциацията на византинистите и медиевистите в България, от 1994 г. вицепрезидент на Международната асоциация за проучване на Югоизточна Европа със седалище в Букурещ (AIESEE), член на Комисията по история на славистиката към Международния комитет на славистите (1990–1992 г.), на Международната асоциация по византология, където ръководеше комисията „Византия и славяните“, на Международната комисия за издаване на средновековни исторически извори към Историческия институт в Рим (от 1995 г.) и пр.

През 1971 г. В. Тъпкова-Заимова заедно със своя съпруг проф. Йордан Заимов е удостоена с Кирило-Методиевската награда за издаването и проучването на Битолския надпис на българския цар Йоан Владислав (1015–1018). Тя е носител и на ордена „Академични палми“ на Френската академия (1995 г.). Удостоена е с титлата *Doctor honoris causa* на университетите в Букурещ (2003 г.), Велико Търново (2004 г.), а през 2016 г. и на Пловдивския университет като признание за научните ѝ достижения и нейната дългогодишна преподавателска работа. Тя получи и най-ценното признание – това на научната общност, изразено в многобройните отзиви и рецензии за нейните трудове, за някои от които те са десетки (например за Битолския надпис). Израз на това признание са и многото нейни био-библиографии в престижни български и международни издания¹ и сборниците, изда-

дени по случай нейни кръгли годишнини². Дългогодишен редактор е на списание „*Études balkaniques*“ и на поредицата „*Studia balcanica*“ – издания на Института по балканистика при БАН, които дължат именно на нея голяма част от научения си авторитет.

Василка Тъпкова-Заимова произхожда от стар български род от Солун, с което много се гордееше. Това определяше и част от изключително широките ѝ научни интереси – тя винаги се е интересувала от историята на Солун, и по-специално на славянското и българското население в града и около него. Беше един от най-добрите познавачи на проблематиката, свързана със солунския закрилник св. Димитър, както и на неговия култ сред българите и другите славяни. Много време и сили посвети на изучаването на изворите за деянията и култа към светеца както в гръцката, така и в славянската традиция³.

библиография. В. Търново, 1985; М и л т е н о в а, А. Тъпкова-Заимова, Василка Кирилова. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 4. София, 2003, 213–216; Βασιλκα Τάπκοβα-Ζαίμοβα. – In: Λεύκομα Αλλοδαπών Υποτροφών. Αθήναι, 2000, σ. 59; S i m e o n o v a, L. With a Memoir by V. Tapkova-Zaimova. Transl. by L. Simeonova. Women and Medieval Scholarship in Bulgaria. – In: Women Medievalists and the Academy. Ed. J. Chance. Madison, WI, 2005, 495–521.

² Общото и специфичното в балканските култури до края на XIX в. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. В. Тъпкова-Заимова. София, 1999; Византия, Балканите, Европа. Изследвания в чест на проф. Василка Тъпкова-Заимова (= *Studia Balcanica*, 25). София, 2006.

³ Библиография на проф. Василка Тъпкова-Заимова. – Във: Византия, Балканите, Европа. Изследвания в чест на проф. Василка Тъпкова-Заимова (= *Studia balcanica*, 25). София, 2006, 25–58.

¹ Вж. например Ф и л и п о в а, В., П. Д а н а и л о в а. В. Тъпкова-Заимова. Био-

Тръгвайки отново от изворите, свързани главно със св. Димитър Солунски, тя разгледа и някои по-слабо изследвани въпроси от историята на тези територии – като например заселването на още един прабългарски вожд на Балканите, „неуспелия Аспарух“ Кубер, неговата съдба и съдбата на „втората България“ на Балканския полуостров⁴.

В. Тъпкова-Заимова имаше силно изразени интереси и към други двама прочути солунчани – Кирил и Методий, към тяхното дело и култ. На тези проблеми тя посвети няколко студии и статии, които днес са станали класически – за произхода на Кирил и Методий, за йерархията на свещените езици, за развитието на българската средновековна култура, неразривно свързано с кирило-методиевските традиции⁵. В. Тъпкова-Заимова е един от малкото автори в нашата историография по това време, които разглеждат Кирило-Методиевата мисия в Моравия на фона на политическите отношения между Рим и Константинопол и борбата им за подчиняване на славяните. Търсейки мястото на България в изграждането на новата християнска славянска култура, тя го намира в приютяването на учениците на Кирил и Методий тук след смъртта на Методий. Нейна е и заслугата за изясняването на политическите взаимоотно-

шения на Балканите през IX в., както и анализът на термина „византизъм“ във връзка с известната дискусия от 70-те и 80-те години на XIX в. в българската и европейската наука⁶. Много усилия изследователката положи и за проучване и издаване на някои кирило-методиевски извори, между които може да се отбележи прочутият „Списък на Охридските архиепископи“ („Каталог на Дю Канж“)⁷. Впрочем тя беше отличен познавач на „бащата на византологията“ и взе активно участие в издаването на труда му върху византийската история на български език⁸. Всичко това правеше с лекота, защото беше един от българските медиевисти, познаващи най-добре Византия⁹, нейната история, и особено българо-византийските отношения в различни направления – политическо, културно, идеологическо.

Благодарение на отличното владееие на класическите езици В. Тъпкова-За-

⁴ Тъпкова-Заимова, В., М. Войнов. България на Аспарух и България на Кубер. – Във: Военноисторически сборник. Кн. 2. София, 1982, 47–56.

⁵ Тъпкова-Заимова, В. Солунските славяни и произходът на Кирил и Методий. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София, 1969, 63–68; Тъпкова-Заимова, В., Д. Чешмеджиев. Произход на Кирил и Методий. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2000, 343–349.

⁶ Вж. например студията ѝ: Тъпкова-Заимова, В. „Византизъмът“ и делото на Кирил и Методий. – В: Константин-Кирил Философ. Материали от научните конференции по случай 1150-годишнината от рождението му – В. Търново, 10–11 ноември 1977 и Рим, 12–13 декември 1977. София, 1981, 152–158.

⁷ Вж. например Тъпкова-Заимова, В. Дюканжов списък. – *Palaeobulgarica*, 34, 2000, № 3, 21–49.

⁸ Византийска история. История на империята на Константинопол“ от Шарл Дюфрен Дюканж. Предговор, съставителство и превод от старофренски Р. Заимова. Съставителство и превод от латински М. Кискинова. Коментар и редакция В. Тъпкова. София, 1992.

⁹ Вж. например Тъпкова-Заимова, В., П. Павлов, Д. Димитров. Византия и „византийският свят“. Хронологична енциклопедия на света. Т. 6. В. Търново, 1995.

имова се включва активно в издаването на гръцките и латинските извори за българската история в известните поредици – Гръцки извори за българската история (ГИБИ), Латински извори за българската история (ЛИБИ), както и изворите за историята на Тракия и траките¹⁰, заедно с Д. Дечев, В. Бешевлиев, Ив. Дуйчев, С. Лишев, Г. Цанкова-Петкова, М. Войнов, А. Милев, Ив. Снегаров, Б. Примов. Тя участва в подбора, превода и коментара на 11 тома от ГИБИ и 2 тома на ЛИБИ. Един от основните акценти в научните ѝ интереси до края си остана историческото изворознание. В. Тъпкова-Заимова никога не изневери на изворите, винаги минаваше по най-трудния път – тяхната критика, и не се изкуши от фантастичните интерпретации, които напоследък все повече се превръщат в норма.

Сравнително рано В. Тъпкова-Заимова започва да се занимава с историко-географските и демографските проблеми на северните и североизточните български земи през Средновековието. На тези въпроси тя посвещава едно от първите си обобщаващи изследвания – за промените на Балканския полуостров през периода VI–VII в. и етногенеза на балканските народи¹¹. Десет години по-късно излезе и голямото ѝ изследване, посветено на съдбата на земите по Долния Дунав от края на X–XI в., когато е следващата епоха на варварски нашествия. В него се разглеждат съдбата на населението и ет-

ническите промени във въпросните територии по време и след нашествията на т.нар. късни номади¹². Скоро след това беше отпечатан и един том от нейни изследвания на чужди езици, главно френски, в известната поредица на Variorum Reprints, в който ареалът на тези изследвания се разширява и с други райони на Балканския полуостров – Тракия, днешна Македония и Южна Албания, чак до най-южните райони на полуострова, в днешна Гърция¹³. Проблематиката на сборника, разбира се, е по-широка, но самото му издаване показва, че по това време В. Тъпкова-Заимова вече е учен с утвърден международен авторитет, един от малкото български медиевисти, получил такова признание.

Във връзка с изследванията върху етническото развитие на Балканския полуостров е и проблемът за етническите названия в средновековните текстове, както и за тяхната архаизация¹⁴ – един въпрос, който отново е на дневен ред, за съжаление, вече много политизиран. В

¹² Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В. Долни Дунав – гранична зона на византийския запад (края на X – началото на XII в.). София, 1976.

¹³ Byzance et les Balkans à partir du VIe siècle, mouvements ethniques et les états. Variorum Reprints. London, 1979.

¹⁴ Вж. например Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В., Р. С я р о в а. Архаизиране на ἑθνικά във византийските лексикони. – В: Лингвистични и етнолингвистични изследвания в памет на акад. Владимир Георгиев. София, 1993, 51–58; Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В. „Grecs“ et „Romains“ dans la littérature bulgare (Conscience d’une réalité médiévale). – Etudes balkaniques, 20, 1984, № 1, 51–57; Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В. Les „Romains“ dans la culture slave: la littérature bulgare médiévale. – In: Da Roma alla Terza Roma. Documenti e studi, II. La nozione di „Romano“ tra cittadinanza e universalità. Napoli, 1984, 449–460.

¹⁰ Извори за историята на Тракия и траките. Т. 1. Съст. З. Гочева, В. Велков и В. Тъпкова-Заимова. София, 1981; Т. 2. Гл. научен ред. З. Гочева, ред. И. фон Бредов, В. Тъпкова-Заимова, Е. Казанджиева. София, 2002.

¹¹ Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI–VII век. София, 1966.

този контекст може да бъдат споменати и нейните изследвания по една твърде модерна сега тема – представата за „другите“ на Балканите, отразени в средновековната книжнина, включително и за народите северно от р. Дунав¹⁵.

Особено любима за В. Тъпкова-Заимова беше историята на югозападните български земи (днешните Македония и Южна Албания), на която тя посвети няколко изследвания, главно за политическото им развитие. Тук непременно трябва да се отбележи бележитата монография, написана заедно с нейния съпруг Йордан Заимов, за Битолския надпис на последния цар от Първото българско царство Йоан Владислав¹⁶. Това блестящо изследване както от филологическа, така и от историческа гледна точка без съмнение ще остане между най-големите постижения на българската историческа и филологическа медиевистика. Неслучайно за тази книга има многобройни рецензии. Съществува и научно-популярен вариант на книгата, а по-късно В. Тъпкова-Заимова подготви и един сборник с всички известни извори за тази толкова интересна епоха от българската история, който претърпя две издания¹⁷.

¹⁵ Например Тъпкова-Заимова, В. Византия, Западна Европа и балканските народи (Черти от взаимната им оптика). – В: Представите за „другия“ на Балканите. София, 1995, 14–19; Тъпкова-Заимова, В. Средновековни представи за народите на север от р. Дунав. Извори: апокрифни текстове и византийски и български легенди. – В: Българите в Северното Причерноморие. Т. 5. В. Търново, 1996, 29–36.

¹⁶ Заимов, Й., В. Тъпкова-Заимова. Битолски надпис на Иван Владислав – самодържец български. Старобългарски паметник от 1015–1016 година. Иван Владислав и неговият надпис. София, 1970.

¹⁷ Тъпкова-Заимова, В. „Български родом...“. Комитопулите, цар Самуил и

Много страници В. Тъпкова-Заимова посвети и на църковното устройство на югозападните български земи, и по-специално на Охридската архиепископия. Вече споменах изследването ѝ за каталога на Дю Канж, но тя издава в ГИБИ и коментира превода на Йордан Иванов на знаменитите грамоти на Василий II, които толкова много пречат в момента на няколко историографии. В няколко свои изследвания разгледа и въпроса за „пренасянето“ на Българската патриаршия в западните български земи, както и въпроса за връзките между двата църковни центъра на Второто българско царство – Охрид и Търново¹⁸.

Тя беше една от малкото автори, които се опитаха да анализират текстовете на т.нар. низова книжнина от историческа гледна точка¹⁹. Благодарение на огромната си ерудиция успя да извлече значителна информация от тези твърде неясни паметници, без да прекрива

неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. 2. доп. и прераб. изд. София, 2014.

¹⁸ Вж. Тъпкова-Заимова, В. Църковни проблеми на Балканите след 971 г. – В: Изследвания в чест на чл.-кор. проф. Страшимир Димитров. I (= Studia balcanica, 23). София, 2001, 80–98; Тъпкова-Заимова, В. Превземането на Преслав в 971 г. и проблемите на Българската църква. – В: 1100 години Велики Преслав. Т. 1. Шумен, 1995, 172–181; Тъпкова-Заимова, В. Между Охрид и Търново (Оформяне на църковната и културната политика в Търновска България). – В: Търновска книжовна школа. Т. 6. Велико Търново, 1999, 337–346.

¹⁹ Тъпкова-Заимова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996; Търкова-Заимова, В., А. Милтенова. Historical and Apocalyptic Literature in Byzantium and in Medieval Bulgaria. Sofia, 2011.

академичната граница, за което тези текстове изкушават, както се вижда от изследванията на редица други автори.

Много важно място в проучванията на В. Тъпкова-Заимова заемаше владетелската и държавната идеология на Балканите. Тя посвети няколко изследвания на развитието на идеята за Константин Велики във Византия и след това в България. Разгледа отражението на византийската имперска идеология на българска почва. Особено внимание в тази посока тя отдели на развитието на идеята за Втория и Третия Рим, и най-вече на приемането ѝ в България и появата на съобщения, че именно Търново е Третият Рим²⁰.

В. Тъпкова-Заимова има редкия шанс да завърши френски католически колеж, преди тези колежи да бъдат закрити от т.нар. народна власт. На тези френски колежи, мъжки и девически, тя посвети няколко изследвания. Тя е единствената, заедно със своята съученичка и съавторка Л. Генова, която проучва приносите на отците асомпсионисти (успенци) в изследването на българската история²¹.

²⁰ Вж. например Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В. Българо-византийските отношения и концепциите за „Втория“ и „Третия“ Рим. – *Studia balcanica*, 17 (Изследвания в чест на акад. Н. Тодоров), 1983, 27–38; Т ъ п к о в а - З а и м о в а, V. Les idées de Rome et de la seconde Rome chez les Bulgares. – In: *Da Roma alla Terza Roma. Documenti e studi*, I. Roma, Constantinopoli, Mosca, Napoli, 1983, 387–398.

²¹ Например Т а р к о в а - З а и м о в а, V. L'histoire bulgare dans l'oeuvre des Assomptionnistes. – In: ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ. К 70-летию Г. Г. Литаврина. Москва, 1999, 171–174; Т ъ п к о в а - З а и м о в а, V., L. Guénova. Les écoles catholiques françaises en Bulgarie. – *Etudes balkaniques*, 35, 1999, № 3–4, 150–156.

С този кратък преглед е невъзможно да се обхване дори в малка степен огромното и изключително широко в тематичен план научно творчество на В. Тъпкова-Заимова, а и едва ли е нужно това да се прави тук. То ще бъде анализирано занапред. Сигурно е обаче едно – без него българската и европейската медиевистика и византология не биха били същите и нито едно историческо изследване в почти нито една историографска област от средновековната ни история не би могло да мине без нейните приноси. Силно впечатление прави това, че В. Тъпкова-Заимова пише по редица въпроси, които едва в днешно време се считат за модерни, познавайки различни европейски и световни школи – за всекидневния живот през Средновековието, за миграциите на население, за въображаемите страни и народи, за малцинствата през тази епоха и т.н.²²

Василка Тъпкова-Заимова работеше буквално до последните си дни, като дори след навършване на 90 години взимаше активно участие в научния живот – пишеше, участваше в конференции, изнасяше доклади, посещаваше сбирките на Асоциацията на византинистите и медиевистите в България.

Поклон пред светлата ѝ памет! Няма да я забравим!

*Димо Чешмеджиев,
Кирило-Методиевски научен
център – БАН*

²² Вж. представителна подборка на статии, направени от самата проф. В. Тъпкова-Заимова: *Byzance, la Bulgarie, les Balkans*. Plovdiv. Bulgarian Historical Heritage Foundation, 2010, където са поместени 72 нейни изследвания, публикувани в различни издания.